

DUES REFERÈNCIES INÈDITES SOBRE EL CORPUS BERGUEDÀ AL SEGLE XV

Albert Rumbo

· El naixement del Corpus

Quan l'any 1246 el bisbe de Lieja, Robert Thorete, va decidir, a través d'un sínode diocesà, de celebrar una festivitat per exaltar el Santíssim Sagrament, poc podia imaginar la transcendència que aquesta instauració comportaria durant els segles següents. Nascuda en aquesta diòcesi belga a mitjans del segle XIII, la festivitat del Corpus Christi es va establir el dijous després de l'octava de Pentecosta amb un caràcter marcadament alegre, molt allunyat de l'austeritat del Dijous Sant, data tradicional de la seva celebració.

Pocs anys després, el 1262, essent Papa un dels principals impulsors d'aquella primera instauració, l'antic ardiaca Jacob Pantaleón de Troyes que havia agafat el nom d'Urbà IV, la festivitat del Corpus s'estengué a tot el món catòlic a través de la butlla *Transiturus*. L'objectiu principal era el de combatre tot un seguit d'heretgies, i molt especialment la de Berenguer de Tours que negava la presència real del Crist en l'eucaristia.

Ben aviat, aquesta celebració va agafar una volada important, sobretot després que el pontífex Climent V la confirmés (1311) i que el seu successor, Joan XXII, la universalitzés l'any 1316. Malgrat les discussions existents entre els historiadors per tal d'intentar esbrinar quines foren les primeres ciutats que celebraren tan solemne festivitat, la teoria més estesa ens diu que, exceptuant els pobles i ciutats de la diòcesi de Lieja que la duien a terme d'ençà del 1246, Roma devia marcar la pauta i el Corpus es devia estendre ràpidament a la resta de la cristiandat. Les diferències cronològiques que tenim per a diferents indrets de la nostra geografia correspondrien, segons Joan Amades, a les casualitats històriques derivades de la conservació dels documents¹. Les primeres referències de les que disposem sobre el Corpus a Catalunya pertanyen a Barcelona (1320), Manresa (1322), Vic (1330) i Bagà (1333).

De ser certa la teoria que exposàvem suara de que el Corpus degué començar arreu al mateix temps, l'antiga vila de Berga devia celebrar-lo també a les primeries del segle XIV. Les casualitats que esmentàvem al paràgraf anterior, però, haurien fet que la notícia més antiga coneguda fins ara a la nostra Ciutat sobre la celebració d'aquesta festivitat ens portés al 13 de juny de 1527, dia en el qual la Comunitat de Preveres de Santa Eulàlia acorda l'ordre de "la professó del dia de Corpus"².

- Notícia de dos documents. Les ordinacions de 1454

Aquesta mateixa casualitat és la que avui ens ha portat a escriure aquest article. La troballa de dos documents anteriors al citat per mossèn Huch fan que les primeres notícies del Corpus berguedà deixin de pertànyer al primer terç del segle XVI per situar-se a la segona meitat del segle XV.

El primer dels documents esmentats ens aporta, pel què al Corpus fa referència, molt poca documentació, però és el més antic dels dos. Es tracta d'un document on hi podem trobar un seguit d'ordinacions fetes per Joan Nicolau, visitador episcopal, al rector i al vicari de Santa Eulàlia de la vila de Berga i és datat el dia 20 de maig del 1454³. En aquest escrit, entre moltes d'altres notícies interessants, llegim que *"més com algunes vegades la dita Universitat hage acostumades de fer professons, axí per letanies com per Corpore Xpristi⁴, com encara que la pluja e pestilència a relevar e per impetior alguna gràcia de Nostre Senyor lo dit vicari deu anar a la professó e fer portar en aquella dos brandons o ciris e ensens donar per les professons"*. La notícia és tan breu com important: la constància documental que a mitjans del segle XV (i qui sap des de quan), Berga ja celebrava la Processó del Corpus. Aquest document ha passat a ser la referència més reculada d'aquesta festivitat a la nostra Ciutat. Som conscients que aquest fet continua essent fruit de la casualitat i que és molt probable que en un futur es descobreixin notícies anteriors, puix si el 1333 Bagà ja celebrava la festivitat res ens ha de fer suposar que Berga no ho fes en una data més o menys propera. Sigui com sigui, però, el document que acabem de transcriure continua tenint una enorme importància històrica.

El segon dels documents a que fèiem referència ens dona molta més informació sobre el Corpus berguedà a la segona meitat de la quinzena centúria. Es tracta d'un inventari de la sagristia, datat el 7 de maig del 1472, que encarregaren fer els consellers Guillem Sala, Antoni Teixidor, Joan Llobet i Antoni Boixader als preveres Joan Ramir i Pere Teixidor en presència del notari Baltasar Salvat⁵. Aquest text, molt ric i força detallat, és el que estudiem a continuació.

- L'inventari de la sagristia de 1472

Aquest inventari, datat l'any del final de la Guerra Civil Catalana protagonitzada pel rei Joan II *el Sense Fe*, ens dona una imatge ben real de com devia ser la situació, no només a Berga sinó arreu del Principat, un cop acabada la cruent guerra que enfrontà el rei, els remences i la Busca amb les institucions catalanes, els senyors feudals i la Biga. Moltes de les vestidures que esmenta el text són

"asquinsades", algunes de les custòdies espatllades i d'altres elements fragmentats. Malgrat tot, però, l'inventari, qui sap sí dut a terme degut al període bèl·lic que acabava de viure el país, ens aporta moltes notícies interessants; alguna de les quals es podria qualificar, segons les teories que exposarem més endavant, de cabdal per a la història del Corpus berguedà i àdhuc d'aquesta festivitat i les representacions que la caracteritzaren arreu del nostre país. A través del document podem postular algunes hipòtesis sobre quins elements podien formar part de la Processó del Corpus a Berga. Vegem-los:

Les Custòdies

L'inventari comença amb un objecte que ens reafirma l'existència de la Processó del Corpus a la vila de Berga; "*primo, la custòdia d'argent en que astà lo Corpus*". Berga, doncs, disposava d'una custòdia per exposar el Santíssim Sagrament a veneració pública. Aquestes peces d'orfebreria neixen, precisament, al segle XIV degut a la festivitat del Corpus. Al llarg de tot l'inventari hi trobem fins a sis custòdies diferents: la ja esmentada, una altra "*d'argent ab que portam la profasó*", "*una custòdia de lautó*", "*una custòdia de lautó, lo qual és de La Baells*", "*una custòdia d'argent qui és de Sant Johan de Mundarn*" i "*la custòdia major ab un àngel, a qui manca una ala, la qual és en una capsa*"⁶. No sabem quines d'aquestes participaven a la Processó de Corpus per bé que és possible que només n'hi anés una, doncs això era el més habitual. De ser així, suposem que la que sortia a la Processó era la segona que hem esmentat, la "*d'argent ab que portam la profasó*", o bé la primera, "*la d'argent en que astà lo Corpus*". Les altres romandrien a la parròquia per a determinades solemnitats o bé, com especifica el text, pertanyien a d'altres parròquies per bé que es trobaven a la de Berga.

Les Creus

Aquest és un altre element que devia participar a la Processó. L'inventari cita cinc creus: "*una creu d'argent ab lo peu da leutó, qui [e]s diu [que] es de Santa Maria*", "*una creu de crastay*"⁷, "*la creu major de Santa Eulàlia*", "*la creu de fra mano[r]s*" i "*una petita creu de lautó*". Com passa amb les custòdies, desconeixem exactament quines devien formar part de la Processó de Corpus però creiem que, com a mínim, hi havia de participar la de Santa Eulàlia, en representació de la parròquia, i la de framenors, en representació dels franciscans. Existeix un extraordinari document de 1424⁸ que ens descriu l'ordre de la Processó del Corpus de Barcelona (i al qual farem diverses referències), on així ho trobem reflectit. Val a dir que la complexitat que va agafar la Processó barcelonina forçosament havia de diferir molt de la que pogué tenir una vila que en aquell

temps devia comptar amb uns 500 o 600 habitants aproximadament. Creiem, però, que tractant-se del mateix acte i essent dos documents tan propers en el temps, bé pot servir-nos de guia.

Així doncs, en aquest text que esmentàvem trobem la presència de dotze creus, ja que n'hi desfilava una per a cada parròquia, basílica i convent. Justament, però, la primera és la de la Seu i les dues darreres les dels *"Prehcadors e de frares menors"*⁹.

Les tovalloles, els bordons, les capes i altres objectes menors

A banda dels elements més espectaculars i significatius, trobem a l'inventari altres objectes que no fan més que reafirmar la celebració de la Processó del Corpus a Berga al darrer terç del segle XV. Aquests objectes aporten informació sobre detalls de com podia ser aquesta Processó i, fins i tot, alguna de les cites li atorga una certa antiguitat.

Així, notem la presència d'una *"tovayola qui astà ab la custòdia"*, *"una tovayola que porta lo prevera com¹⁰ porta lo Corpus per la vila"*, *"una tovayola entiga, qui servia con aportaven Ihesu Christ per la vila"* i encara *"un tros de tovayola asquinsat, qui servia [per] aportar Ihesu Christ per la vila"*. En l'àmbit litúrgic, quan parlem de tovalloles ens podem referir tan a la peça de tela amb què el celebrant s'eixuga les mans, com a la que es portava quan s'havia de donar de combregar als malalts per viàtic, com a la que cobreix l'indret on s'ha de dipositar la custòdia. Sigui com sigui, però, entre les prop de trenta tovalloles que figuren a l'inventari, les quatre que acabem d'esmentar són les que ens poden servir per parlar del Corpus, per bé que alguna d'elles podria referir-se simplement al fet de portar el Sagrament i no a la Processó. Les altres que es citen inclouen sempre un afegitó que en descriu els colors i els materials amb què estan "obrades". Ben segur que si analitzéssim els colors podríem descobrir la finalitat de moltes d'elles.

A més de les tovalloles tenim altres elements que podríem relacionar amb la Processó de Corpus. En primer lloc, *"una esquela qui serveix com¹¹ portam Nostre Senyor per la vila"*. No creiem que aquesta cita faci referència a la Processó sinó al viàtic, doncs no sabem d'enlloc on la Processó fos precedida d'una campaneta i si, en canvi, l'administració del Sagrament als malalts. El què sí que degué utilitzar-se per a la Processó són *"un perell de bordons d'argent"*. Els bordons tan poden ser les vares de metall que usen els capellans a les processons com cadascuna de les vares que sostenen el pal·li. Aquí, nosaltres ens inclinem per la primera possibilitat, pel fet de ser d'argent i perquè a l'inventari hi figuren fins a vuit pal·lis. A més, a

partir del segle següent tenim notícies de capellans encarregats de dur els bordons a la Processó.

Un altre element que cal esmentar són les capes. Sabem, com passa amb els bordons, que la Comunitat de Preveres designava anualment capellans per dur-les. De les sis que figuren a l'inventari, dues són amb tota seguretat per a participar en processons, suposem que la de Corpus inclosa: "*una capa verda profasonal*" i una "*altra capa blava profasonal*".

A més, podríem parlar d'altres objectes que sense tenir un ús exclusiu en processons segurament en devien formar part. Ens referim, per exemple, a "*l'alsenser*¹² *d'argent*". Com ja hem comentat en analitzar el text de 1454, el vicari havia de donar encens a les processons. Un altre element susceptible de participar-hi serien els "*dos perells de panons de tarsanel vermey*", doncs era típic que a les Processons del Corpus, entre d'altres, les parròquies i confraries portessin algun estendard (penons, gonfanons, etc.) com a insígnia.

Les representacions

A part de tot el què hem citat fins ara, l'inventari conté un parell d'objectes que ens criden molt l'atenció, sobretot si tenim en compte que podem estar parlant d'elements que podrien utilitzar-se per a les diferents escenificacions bíbliques i hagiogràfiques que caracteritzaren el Corpus medieval. De ser així, ens trobaríem davant de les úniques notícies del Corpus berguedà pel què a aquest tipus de representacions respecta. Unes representacions que serien una etapa extraordinàriament embrionària dels posteriors entremesos.

El primer dels objectes esmentats seria "*un cap d'alamany ab diadema*". Sincerament, no hem acabat d'esbrinar a què pot fer referència però tenim un seguit de dades a relacionar-hi per tal de poder-ho analitzar. D'una banda, veiem força clara la seva morfologia, doncs creiem que el fet d'emprar la paraula *cap* i no una altra és perquè al·ludeix clarament a una testa, una màscara no només facial sinó també cranial. Disposem de notícies del Corpus barceloní als segles XIV i XV on aquests caps o testes hi són presents i tenen com a finalitat representar sants, apòstols i d'altres personatges de l'Antic Testament. Resulta curiós llegir un d'aquests documents; concretament un del 1380 on es relacionen diverses testes que s'han d'arranjar o fer noves per a la Processó del Corpus, i observar com moltes d'elles també són "*ab diadema*"¹³. Considerem que aquest cap podia ser més o menys proper als que figuren a la fotografia dels Apòstols d'Oñati que il·lustra aquest article. Alguns autors han vist en aquests caps uns antecedents medievals dels nans i cap-grossos actuals (quedi clar que de cap manera pretenem ni tan

sols insinuar que Berga disposava d'aquest element festiu al segle XV).

Nosaltres creiem veure una morfologia clara però, en canvi, la significació d'aquests "*alamanys*" ens resulta molt més difícil d'escatir. Al ja esmentat document de 1424, entre "*lo rey Herodes ab dos doctors*" i "*los XII àngels qui canten lloem la hòstia sagrada*" hi trobem la representació de "*los alemanys*"¹⁴. Hom ha apuntat que aquests *Alemanys* podrien ser els membres d'una família nobiliària que durant gran part del segle XV tingué cura dels entremesos del Corpus barceloní i que havien arribat a formar una espècie de gremi independent. Pot ser, però en tot cas segur que aquests no són els "*alamanys*" de Berga. A les Sagrades Escripures, la única referència que hem trobat que pogués tenir relació amb aquest nom és al primer llibre dels Macabeus¹⁵ i té relació amb les campanyes de Judes Macabeu fora de Judea. Segons aquest passatge, una de les ciutats que prengué en la seva expedició a Galaad fou la d'Alemà, identificada amb Jelam i on en època macabea s'hi tancaren molts fidels jueus. La història ens queda totalment lligada però, sincerament, no creiem que una modesta Processó com forçosament havia de ser la de Berga pogués representar aquest passatge quan no és, ni de tros, dels més rellevants.

Jan Grau ens ha apuntat una altra teoria que, de fet, tot i els dubtes que presenta, és la que més podria lligar amb els nostres "*alamanys*". Segons ell, analitzant la paraula *alamany* com si d'un nom compost es tractés (ala/manya, ales fetes amb traça) podríem interpretar-hi alguna categoria d'àngels, potser els arcàngels, que disposessin d'ales més artístiques i treballades, fetes amb més *manya*. A més, es dona el cas que els arcàngels no figuren mai a les relacions de forma genèrica sota cap denominació que coneguem. Malgrat que continuem trobant força esclètxes en aquesta possibilitat, no hem d'oblidar l'antiga carota de Sant Miquel que es va utilitzar a La Patum fins ben entrat el segle XX. No recorda, i força, el què podria ser un *cap d'alamany ab diadema*? El què resulta evident és que si l'inventari fa referència a alguna testa d'aquest arcàngel havia de ser una d'anterior a la que conservem, la qual, suposem, deu ser del segle XIX.

Hem de concloure que, tot i no poder asseverar totalment el significat d'aquesta escenificació, la hipòtesi ens sembla força atractiva i gens irracional. Cal que afegim que a l'inventari hi trobem tres diademes més, soles, que podien servir per caracteritzar alguna altra representació, doncs també era freqüent el fet que alguns personatges s'abillessin d'acord amb el seu paper sense portar testes ni màscares. Així, doncs, trobem "*una diadema de lautó*", una altra "*de cuyro ab set pedras de vidra*" guardada en una capsula blanca

rodona i una darrera "de pargamí ab pedras de vidra". Els materials emprats són massa poc nobles com per formar part d'algun conjunt important.

El segon dels objectes al que fèiem referència, en canvi, ens resulta més fàcil d'identificar simbòlicament que morfològica. Es tracta d'un "pali blau, qui és de Sant Christòfol ab sa camisa" i aquest darrer afegitó, "ab sa camisa", es troba tatxat per bé que es llegeix a la perfecció. Dels vuit pal·lis que figuren a l'inventari aquest és l'únic que porta una adjectivació semblant. Els altres són descrits mitjançant el color i el material de què són fets ("un pali blau de seda ab lo frontal vert" o "un pali vermey ab la ymage de Santa Eulàlia e de Sant Francesch" serien dos exemples) o identificant la seva pertinència ("lo pali de la Confraria del Sant Asperit" o "lo pali de la sacrastia, blau ab flochs vermeys" en serien dos més).

Tot plegat ens porta a creure que el pal·li que ens interessa no pertanyia a la Confraria de Sant Cristòfol ja que, de ser així, el redactor del document ho hagués citat com fa amb el de la Confraria del Sant Esperit. Tampoc creiem que hi hagués representada la imatge d'aquest sant, doncs quan hi figura alguna imatge queda ben clar, tal com ho veiem amb Santa Eulàlia i Sant Francesc. A més, tenim la paraula *camisa*, la qual, pel fet de trobar-se tatxada no deixa de tenir una gran importància. Aquesta barreja d'elements ens porta a considerar que podem trobar-nos davant d'una representació de Sant Cristòfol semblant a les que començaren a popularitzar-se al segle XV i que ja trobem a la Processó del Corpus de Barcelona del 1424: "*Sanct Xhristòffol ab l'infant Ihesús al coll*"¹⁶.

En aquest sentit, la presència de l'esmentada *camisa* resulta molt significativa. Que es trobi tatxada pot respondre simplement al fet que, per circumstàncies que desconeixem, hagués desaparegut. En tot cas, però, queda clara la relació de Sant Cristòfol amb aquesta camisa. En aquella època, les camises feien referència a peces de vestir interiors, generalment de tela prima i de forma folgada, que arribaven des del coll fins més avall de la cintura. Tenint en compte això, i considerant que les imatges vestides no apareixeran fins al segle XVII, hem de suposar que aquesta camisa no devia servir pel sant (que a més seria l'únic que sortiria a l'inventari) sinó per l'escenificació d'aquest. Cal recordar que la representació de Sant Cristòfol a les processons del Corpus és una de les més usuals.

Sobre aquesta representació, no deixa de ser interessant el fet que, segons sembla, el qui la duia a terme solia ser un home amb xanques mentre que el gegant Goliath, que figura als textos de la mateixa època, sembla respondre a una figura de forma semblant als nostres gegants actuals¹⁷. Aquestes xanques, que donarien al fals

Sant Cristòfol la imatge agegantada que li atribueixen els textos sagrats, serien tapades per robes llargues, talars. I què millor que un tipus de *camisa* per dissimular-les? És la única explicació coherent que hi trobem. Considerem que l'esmentada camisa, més referint-se clarament a aquest sant, només podia tenir aquesta funció. No sabem si el nostre Sant Cristòfol era simplement un home damunt d'unes xanques o si la representació comportava una major complexitat, però suposem que devia tractar-se del primer cas ja que si hagués existit tan sols un cap el cronista l'hauria esmentat com abans havia fet amb el "*cap d'alamany*". De ser així, aquest element seria més semblant al gegant de Flobecq que no a la figura del Sant Cristòfol d'Aix-en-Provence, dues imatges que podeu contemplar en aquestes pàgines. El què creiem força probable és que la representació de Sant Cristòfol fos present a la Processó de Corpus berguedana al segle XV. De ser així, estariem parlant d'una de les més antigues de Catalunya.

· Conclusions

A banda de les teories que hem exposat al llarg del present article, una cosa resulta innegable: la confirmació que Berga celebrava la Processó del Corpus des de mitjans del segle XV com a mínim. A més, creiem que en aquesta Processó hi participaven, com a tot arreu, representacions dels textos sagrats amb un caràcter clarament pedagògic i moralitzant. I és molt possible que les que hem descrit en formessin part. Amb l'anàlisi d'aquest document no pretenem afirmar, ho tornem a repetir, que en aquella època Berga disposés de cap-grossos ni de gegants, tot i les clares referències a Sant Cristòfol.

Malgrat que l'espectacularitat de la desfilada anava directament lligada amb les possibilitats econòmiques i demogràfiques de cada població, segur que la Processó de Berga comptava amb més representacions. Aquestes, de les quals devien tenir cura els diferents gremis o confraries, segueixen suposant un enigma. Com també suposa un enigma les transformacions que es devien donar per passar d'aquesta simplicitat medieval a la complexitat que tenim actualment amb La Patum; la més original i completa reminiscència conservada derivada de les antigues processons del Corpus.

Albert Rumbo i Soler

* Fem constar el nostre més sincer agraïment a mossèn Xavier Claramunt, Jan Grau, Xavier Pedrals i, molt especialment, a Isaac Soca per la seva col·laboració en les transcripcions dels documents.

¹ AMADES i GELATS, Joan: *Costumari català, el curs de l'any*, vol. III. Ed. Salvat editores-Edicions 62. Barcelona 1983, pàg. 5.

-
- ² HUCH i GUIXER, Ramon: *Notes històriques de la ciutat de Berga*. Col. La Guita n. 1. Editorial ColumnAlbí. Berga 1994, pàg. 231.
- ³ Notables. *Llibre d'actes del Comú XVII-1*, lligall n. 27; 20 de maig de 1454. Registre 613 AHCBER.
- ⁴ Per *Corpore Christi*.
- ⁵ Notarials, not. Baltasar Salvat. *Manual de 1472, Inventari de la sagristia*, sense foliar; 7 de maig de 1472. Arxiu Parroquial de Berga.
- ⁶ En un altre lloc de l'inventari hi trobem una “*altra capsa rodona dins la qual ha una ala d'argent sobradaurada*” que segurament es correspon a la que mancava a la custòdia.
- ⁷ *Crastay* per cristall.
- ⁸ CARBÓ, Amadeu i SERÉS, Toni: *Corpus, un passeig per la història i per la festa*. Biblioteca Joan Amades. Edicions El Mèdol. Tarragona 1997, pp. 127-134.
- ⁹ *Ibid.*, pàg. 154.
- ¹⁰ *Com per quan*.
- ¹¹ *Idem*.
- ¹² *Alsenser* per encenser.
- ¹³ CARBÓ i MARTORELL, Amadeu: *Pel forat del cap*. Dins DD.AA.: *Caps. Nans, capgrossos i esparriots a Catalunya*. A.C.G.C. Barcelona 2000, pàg. 7.
- ¹⁴ CARBÓ, Amadeu i SERÉS, Toni: *Op. cit.*, pàg. 131.
- ¹⁵ 1 MAC 5, 26-35.
- ¹⁶ GRAU, Jan: *Gegants*. Col. Terra Nostra n. 37. Editorial Columna. Barcelona 1996, pàg. 11.
- ¹⁷ *Ibid.*